

Хуатбекұлы Ерманат

«Н.Назарбаев шығармаларындағы нарратив пен дискурс»

«6D021400 – Әдебиеттану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияға

АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. КСРО-ның күйреуі әлем картасында бірнеше жаңа мемлекеттердің пайда болуына жол ашты. Саяси цензураның шылауынан шыға алмаған елдердің әдебиеті азаттық алғаннан кейін тың серпін алды. Солардың бірі – қазақ әдебиеті. Тәуелсіздік тұсындағы қазақ әдебиеті ең әуелі жоғын түгендеуге тырысты. Өткен тарихқа көркем шығарма тұрғысынан әділ баға беріліп, хандардың, батырлардың, би-шешендердің көркем бейнесі жасалды. Сонымен қатар қаншама жылдар тарих қойнауында жатқан бабалар мұрасы жарық көрді.

Осының нәтижесінде ұлттық парадигма қалыптасып, мәдениет пен салт-дәстүрге деген көзқарас өзгерді. Бүгінгі заман бейнесі көркем шығармаларда жаңаша сипат алды. Елбасы Н.Назарбаевтың «Мәдени мұра» бағдарламасы қабылданып, дүние жүзі бойынша мәдени мұраларымызды, ұлттық құндылықтарымызды жинауға жол ашты. Мәдени мұраларды жинастыру жаңадан мемлекет болып бой түзеген ел үшін аса маңызды.

Табиғаты шұрайлы, қазба байлығы мол елдің әлем картасында жер көлемі бойынша тоғызыншы орында тұруы өзге елдердің қызығушылығын тудырары анық. Тәуелсіздіктің тұрақты болуы экономикалық, әскери күштермен қатар, ұлттық руханиятқа да тікелей қатысты. Мәдени мұраларымызды жинау, оны дәріптеу – ел келешегіне тигізетін шешуші фактор ретінде бүгінгі өскелең ұрпақ пен болашақ жастарды ұлтжандылыққа тәрбиелеудің негізгі кілті. Ұлтжандылыққа тәрбиелеу тек бір ұлтқа ғана қатысты дүние емес, қазақ топырағында тіршілік етіп жатқан барша ұлттар мен ұлыстарды бөле-жармай ымырада ұстай отырып, ұлттық құндылықты бойына сіңіру. Сонықтан мемлекеттің бүгінгі мен болашағы үшін мәдени мұраларды қайта жаңғырту аса маңызды болмақ.

Ұлтқа қатысты, елдің бірлігі мен болашағына қатысты жасалған әр қадамның түбінде ұлтқа қызмет ету міндеті жатады. Ол — қандай ғылым саласы болмасын, қандай қызмет саласы болмасын – бәріне ортақ міндет. Тек оны дәріптеудің, халыққа жеткізудің тәсілі атқаратын қызметіне қарай ерекшелене түседі. Осының негізінде еліміздегі барлық ғылым салаларының қарыштап дамуына қажетті шаралар жасалып жатқаны белгілі. Бұлардың барлығы мемлекеттің қарауында жүзеге асатын болғандықтан, мемлекеттік саясатқа тікелей қатысты.

Еліміздегі ғылым салаларының дамуы мен өркендеуіне саясаттың тигізен әсерінің негізінде саясаттану ғылымы барлық ғылым салаларымен етене жақындай түсті. Көркем шығармаларда саяси мәтіндердің кезігуі мен

саясаткерлердің еңбектеріндегі образды ойлау және шығармаларында ақын жазушылардың мәтіндері жолығуы саясаттану мен әдебиеттану ғылымының арасына пәнаралық байланыс орнатты.

Әлем әдебиетінде қалыпты зерттеу нысаны ретінде саясаткер еңбектеріне талдаулар жүргізілсе, бұл үрдіс қазақ әдебиетінде кенже дамуда. Саясаткердің мәтініне арнайы әдебиеттанудың талдау әдістері тұрғысынан кешенді зерттеулер жүргізу некен-саяк. Еліміздің тұңғыш президенті, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев саяси аренада сарабдал саясаткер, көреген стратег, мықты дипломат, саяси-экономикалық жаңашылдыққа ұмтылыс жасаушы реформатор ретінде жоғары бағаланатыны анық. Елбасының еңбектері ұлт руханиятына, тарихымыз бен мәдениетімізге қаншалықты үлес қосқандығы әдебиеттің де негізгі объектісі болмақ. Саясаткердің қоғаммен байланыс орнатуы нарратив пен дискурс ұғымын құрайды. Саясаткер еңбегіндегі нарратив пен дискурсқа кешенді зерттеу жүргізу саясаткердің қоғамға әсерін анықтап, астарлы мәтіндерге герменевтикалық тұрғыдан ой таразысына салып түсіндіруге жол ашады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Елбасы Н.Назарбаевтың шығармаларын саясаттану, әлеуметтану, тарих, лингвистика т.б. ғылым салаларында кеңінен талдаған еңбектерді кезіктіреміз. Ал әдебиеттану саласында Н.Назарбаевтың еңбектеріне жеке-жеке тоқталып, қоғамға, әдебиетке тигізген әсері туралы жазылған еңбектердің қатары мол болғанымен Н.Назарбаев еңбектеріне ғылыми тұрғыдан баға беріп зерттеу нысаны ретінде қарастырған еңбектер жоқ. «Н.Ә.Назарбаев шығармаларындағы нарратив пен дискурс» еңбегі Елбасы шығармаларына әдебиет теориясы тұрғысынан қарастырған тұңғыш зерттеу жұмысы болмақ.

Н.Назарбаев еңбектерін ғылыми тұрғыдан талдау алдымен саясаткер еңбегінің әлем әдебиетінде, оның ішінде қазақ әдебиетінде алатын орнын анықтауға мүмкіндік берсе, екіншіден ұлт лидерінің еңбектеріндегі нарратив пен дискурс руханиятқа, ұлт бірлігіне, мәдени қалыптасуға тигізген септігін айшықтайды. Қазақ әдебиеттануында саясаткер еңбектерін әдеби көзқарас тұрғысынан қарау сирек. Бұл әдебиеттануды саясаттану, әлеуметтану, философия, психология т.б. ғылым салаларымен ұштастыра отырып зерттеуге жол ашады.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі қазақ әдебиеті формалық, мақсаттық, мазмұндық тұрғыдан жаңаша сипат алды. Олардың ұстанған бағыттары мен негізгі мақсаттарын айқындап, сыни тұрғыдан баға беру - бүгінгі әдебиеттану ғылымының негізгі міндеті. Ол үшін әдебиетке үлес қосып жатқан әр қаламгердің еңбегін назардан тыс қалдырмаған абзал. Поэзияның даму бағытына көз жүгіртумен қатар, прозаның да қандай бағытта екендігін анықтауда көркем шығарманың айналасында қалмай, кең көлемде зерттеу жүргізу – бүгінгі күннің талабы. Зерттеу нысанына айналуға тиіс еңбектердің бірі – саяси шығармалар. Қазақстанның Тәуелсіздікке дейінгі және Тәуелсіздік алғаннан кейінгі саяси өміріне баға беруге қажетті көлемді еңбектердің бірі – Н.Назарбаевтың еңбектері.

Тағдырдың жазуымен жас мемлекеттің тұңғыш Президенті болған Н.Назарбаев ел басқаруға қатысты еңбектерімен қатар, елдің өткені мен бүгiнiне қатысты жазған естелiктерi тек саясаттану саласында ғана емес, тарих, мәдениеттану, әлеуметтану, әдебиеттанудың да негiзгi дереккөзi болатындай құнды мәлiметтердi жинақтаған. Өмiрiнiң әр сәтi мемлекеттiң бүгiнi мен ертеңiне тiкелей байланысты болған Н.Назарбаевтың еңбектерiнде тәуелсiз мемлекеттiң iргесi қаланған күннен бастап әр тарихи сәт нақты баяндалған. Сондықтан Н.Назарбаев еңбектерiне әдебиеттану тұрғысынан талдау жасау мемлекетiмiздiң тұңғыш Президентiнiң әлем және халық алдындағы бейнесiн ашып, Тәуелсiз мемлекеттiң iргетасын қалаудағы орнын анықтауға мүмкiндiк туғызары анық.

Барлық ғылым салалары бiр-бiрiмен тығыз байланыс орнатып, ғылыми интеграция жасау қажеттiлiгi артқан уақытта Н.Назарбаев шығармаларына пәнаралық негiзде талдау жасау мемлекеттiң бiрлiгiне, ұлтаралық ымыраның қалыптасуына, халық пен билiк арасындағы байланысты нығайтуға ықпал етедi. Елбасы еңбектерiндегi образ арқылы баяндалған өмiр шындығын, саясаткер өмiрiнiң көпшiлiкке беймәлiм қалтарыс тұстарын бүкпесiз көрсеттi. Зерттеу жұмысында әлем әдебиетiндегi амал-тәсiлдердi пайдаланып саясаткер еңбегiндегi көркемдiктi, саяси, танымдық, әлеуметтiк құндылықтарды жеткiзу тәсiлдерiн зерттеу тақырыптың өзектiлiгi болып саналады.

Диссертация жұмысында Н.Назарбаев еңбектерiндегi тарихқа шолу, бүгiнгi күннiң келбетi және болашаққа болжамдары ғылыми-теориялық көзқараста қаралады. Тәуелсiздiкке дейiнгi және тәуелсiздiк кезеңiндегi өмiр шындығы Елбасы еңбектерiнде бейнеленуi әдебиеттану тұрғысынан зерттелдi.

Зерттеу нысаны ретiнде. Н.Назарбаевтың «Әдiлеттiң ақ жолы», «Еуразия жүрегiнде», «Ғасырлар тоғысында», «Қалың елiм қазағым», «Ой бөлiстiм халқыммен», «Қазақстан – Ресей қатынастары», «Қазақстан жолы», «Өзекжарды ойлар», «Тарих толқынында», «Тәуелсiздiк берестерi», «Елмен сырласу» еңбектерi мен естелiк-эсселерi, Д.Қонаевтың «Ақиқатты айтпауға болмайды» естелiк-эссесi, М.Мағауиннiң «Мен» мемуарлық романы, М.Кемел Ататүрiк «Нүтiк» еңбегi, Е.Раушанов, Ғ.Жайлыбай, М.Райымбек, Г.Салықбаева, Е.Жүнiс, Т.Шерханның өлеңдерi алынды.

Зерттеу пәнi ретiнде Н.Назарбаевтың еңбектерiндегi дискурстық баяндау мен нарративтегi дискурсивтiлiк нышаны алынады.

Зерттеу жұмысының мақсаттары мен мiндеттерi. Н.Назарбаев шығармаларын жан-жақты талдап, еңбектерiндегi нарратив пен дискурстың рөлiн айшықтау зерттеу жұмысының мақсаты болмақ. Зерттеу жұмысының мақсатына жету жолында бiрқатар мiндеттер қойылды:

- Өмiр шындығының нарративтiк уақытта бейнеленуiн анықтау;
- субъективтiк сұрыптауда шындық элементтердi бөлудiң негiзгi мәселерiн айқындау;
- ойды оқырманға жеткiзуде транзакциялық дискурстың мiндетiн айқындау;

- қазіргі уақыттағы баяндау формасының риторикалық әрекетін айшықтау;
- информацияны бейтарап түрде баяндауда экспозициялық дискурстың мәнін ашу;
- Саясаткер еңбегінде кодекстер, заңнамалар, жарлықтар, үкімет қаулысы, әкімшілік шешімдердің сипатталу ерекшеліктерін анықтау;
- Топтық қарым-қатынастағы баяндауыш формасын анықтау.

Зерттеу әдістері. Н.Назарбаев еңбектерінің құндылықтары мен ерекшеліктерін зерттеу барысында аргументті нарративтік және аргументті дискурстық, тарихи дискурстық, тарихи функционалдық, тарихи салыстырмалы, герменевтикалық, интермәтіндік әдістері ғылыми басшылыққа алынды.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және әдіснамалық негіздері ретінде С.Қирабаев, Ш.Елеуқенов, Р.Нұрғали, Б.Майтанов, Ж.Дәдебаев, Э.Сүлейменова, Т.Есембеков, А.Ісімақова, Г.Пірәлі, А.К.Ахметбекова, Г.Орда, А.Темірболат, А.Б.Тұманова, Н.Ж.Кенжеғараев, Т.Сенебеков, Г.Г.Бүркітбаева, Б.С.Жұмағұлова, Д.С.Бейсенбекова, Г.Ж.Жаңабаева, Б.Қалиұлы, К.Қ.Садирова, Б.С.Саденова, Ә.Жұмағұлова, Қ.Е.Есенова, Г.Ә.Мұратова, А.Жалалова, Владимир Папов, Леви-Строс, Э.Бюиссанс, Э.Бенвенист, Зелги Харрис, Р.Барт, У. Эко, Ж.Бодрийяр, П.Серио, Е.И.Шейгал, О.Ф.Русакова, Х.Миллер, Р.С.Грейн, В.Бут, В.Шмид, К.Мейстер т.б. сынды белгілі ғалымдардың еңбектеріне сүйендік.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ретінде Н.Назарбаевтың шығармалары әдебиеттану саласында диссертациялық деңгейде тұңғыш рет зерттеліп, саясаткер еңбегін әдеби көзқараста қарау пәнаралық негізде саяси-әлеуметтік, қоғамдық-саяси өзгерістердің әдебиетке әсерін айта аламыз.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы ретінде: Н.Назарбаевтың өмір шындығын көркемдік тұрғыда бейнелеуде шындық элементтерді пайдалану дәрежесі анықталды;

Н.Назарбаевтың шығармаларының ерекшеліктері нарратив пен дискурстың талдау тәсілдері арқылы айқындалды. Бұл автордың тілдік көркемдігін, ой ұшқырлығын, саяси көрегендігін ашуға мүмкіндік туғызды.

Н.Назарбаев еңбектеріндегі тарихи оқиғалар нарративтік уақыт пен тарихи дискурс тұрғысынан қарастырылды. Бұл өз кезегінде елді бірлік пен татулыққа, ұлтжандылық пен отансүйгіштікке тәрбиелейтіні анық.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық маңызы. Зерттеу жұмысының нәтижелері қазіргі қазақ әдебиеті мен саясаттануын, олардың даму заңдылықтары мен үдерістерін, отандық әдебиетті нарратив пен дискурстық тұрғыдан зерттеуде дереккөз бола алады. Сонымен қатар орта, арнайы, жоғары мектептерде, жоғарғы оқу орындарында өтілетін «Қазіргі қазақ әдебиеті», «Әдебиет теориясы», «Әдебиет поэтикасы», «Дискурстық теория және оның типологиясы», «Сөз мәдениеті» сияқты арнаулы курстар мен семинарларда оқу материалы ретінде және оқу құралдарын жазуда пайдалануға болады.

Қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдар. Зерттеу нәтижесінде мынадай тұжырымдарды қорғауға ұсынамыз:

- Қазақ әдебиетіндегі саяси дискурс ауыз әдебиеті үлгілерінен бастау алады.
- Саясаткер еңбегін көркемдік тұрғыдан қарау тарихи өмір шындығын жаңа қырынан тануға жол ашады.
- Саяси шығарма – әдебиеттің локальді түрі.
- Елбасы еңбегінде ұлттық құндылық, ұлттық таным, ел бірлігі, мемлекеттің қауіпсіздігі бірінші орынға қойылады.
- Н.Назарбаевтың естелік-эсселерінде нарративтік уақыт пен тарихи дискурстың үлесі басым.
- Н.Назарбаев еңбектерін – жалпы логикалық, этикалық-адамгершілік, практикалық үш деңгейде қарағанда, әуелі құндылықтар мен тәжірибені оңтайлы түрде ұсынады. Логикалық және практикалық деңгейлердің арасын біріктіріп тұжырымды құндылықтар арқылы қалыптастырып, идеялар мен құндылықтарды тәжірибеде қолдана білуге шақырады.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертациялық жұмыстың ғылыми нәтижелері мен қорытындылары бойынша отандық және шетелдік басылымдарда, түрлі халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 7 ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде Скопус (Scopus) мәліметтер базасында 1 мақала, халықаралық конференцияларда 3 мақала, ҚР БҒБ Білім және ғылым саласындағы қадағалау комитеті бекіткен тізімге енетін журналдарда 3 мақала жарияланды:

1. Дискурс терминін айқындау // III Халықаралық Фараби әлемі оқулары. Студенттер мен жас ғалымдардың «Фараби әлемі» атты халықаралық ғылыми конференциясының материалдары. – Алматы, 2016. – Сәуір-4-15.
2. «Бәйтерек» поэмасындағы көшбасшы бейнесі // Қазақстанның ғылымы мен өмірі.– 2016. – № 3(3). – 78-81 б. ISSN 2073-333X, <https://nauka-zan.kz/> (қаз).
3. Atatürk ve Nazarbayev'in ortak yönleri // Kazak eli. yal:1 Sayı:3, Ekim-Kasım-Aralık 2016. 56-60 s
4. Әдеби дискурста шолу // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2017. – № 3(47).– 43-45 б. ISSN 2073-333X, <https://nauka-zan.kz/> (қаз).
5. Ел басқаруға тән тарихи сабақтастық // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2018. – № 4(60)87-91 б. ISSN 2073-333X, <https://nauka-zan.kz/> (қаз).
6. Идеологияға дискурстық талдау // Көрнекті қоғам қайраткері, академик-жазушы, ұстаз-ғалым Зейнолла Қабдоловтың 90 жылдығына арналған «Қабдолов оқулары» атты X халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 221 б. ISBN 978-601-04-3392, 169-172.

7. Discourse: Leader and the Modern Literature // Khuatbekuly Y. [Et. all] // Opción, Año 35, 2019. – № 89. – 879-89. ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385 Recibido: 10-11-2018 Aceptado: 10-03-2019; EID: 2-s2.0-85072153777 (eng).

Зерттеу жұмысының құрылымы. Зерттеу жұмысы кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.